

Наталі

Іван Бунін

Наталі

Переклад Олександра Грязнова

I

Того літа я вперше одягнув студентський кашкет і був щасливий тим особливим щастям початку молодого вільного життя, що буває тільки в цю пору. Я виріс у строгій дворянській сім'ї, в селі, і юнаком, гаряче мріючи про любов, був ще чистий душею і тілом, червонів при вільних розмовах товаришів по гімназії, і вони жартували: "Ішов би ти, Мещерський, у монахи!" В те літо я вже не червонів би. Приїхавши додому на канікули, я вирішив, що настав і для мене час бути, як усі, порушити свою чистоту, шукати любові без романтики і, через це рішення та й бажання показати свій голубий околиць, став їздити у пошуках любовних зустрічей по сусідніх маєтках, до рідних і знайомих. Так потрапив я в маєток мого дядька по матері, відставного і давно вдового улана Черкасова, батька єдиної доньки, а моєї двоюрідної сестри Соні...

Я приїхав пізно, і в домі мене зустріла тільки Соня. Коли я вискочив із тарантасу і вбіг у темну вітальню, вона вийшла туди в нічному фланелевому халатику, високо тримаючи в лівій руці свічку, підставила мені для поцілунку щоку і сказала, хитаючи головою, зі своєю звичною насмішкуватістю:

— Це молодий чоловік, що завжди і всюди запізнюється!

— Цього разу ніяк не з власної вини, — відповів я. — Запізнився не молодий чоловік, а поїзд.

— Тихіше, всі сплять. Весь вечір вмирили від нетерпіння, чекання і нарешті махнули на тебе рукою. Тато пішов спати сердитий, обізвавши тебе вітрогоном, а Єфрема, що, вочевидь, лишився на станції до ранкового поїзду, старим дурнем, Наталі пішла ображена, прислуга теж розійшлася, одна я виявилась терплячою і вірною тобі... Ну, роздягайся і підемо вечеряти.

Я відповів, милуючись її синіми очима і піднятою, відкритою до плеча, рукою:

— Дякую, милий друже. Переконатися в твоїй вірності мені тепер особливо приємно – ти стала справжньою красунею, і я маю на тебе найсерйозніші сподівання. Яка рука, шия і який звабливий цей м'який халатик, під яким, мабуть, нічого немає!

Вона засміялася:

— Майже нічого. Але і ти став хоч куди і дуже змужнів. Жвавий погляд і банальні чорні вусики... Тільки що це з тобою? Ти за ці два роки, що я тебе не бачила, перетворився з хлопчиська, що вічно спалахує від сором'язливості, в дуже цікавого нахабу. І це обіцяло би нам багато любовних втіх, як говорили наші бабусі, коли б не Наталі, в яку ти завтра ж вранці закохаєшся до гробу.

— Та хто ця Наталі? - спитав я, входячи за нею в освітлену яскравою висячою лампою їдальню з відкритими в темряву теплої і тихої літньої ночі вікнами.

— Це Наташа Станкевич, моя подруга по гімназії, що приїхала погостювати у мене. І от це вже дійсно красуня, не те, що я. Уяви собі: чарівна голівка, так зване "золоте" волосся і чорні очі. І навіть не очі, а чорні сонця, висловлюючись як перси. Вії, звичайно, довгі і теж чорні і дивовижний золотистий колір обличчя, плечей і всього іншого.

— Чого іншого? - спитав я, все більше захоплюючись тоном нашої розмови.

— А от ми завтра вранці підемо з нею купатися - раджу тобі залізити у кущі, тоді побачиш, чого. І статурою, як молоденька німфа...

На столі у їдальні були холодні котлети, шматок сиру і пляшка червоного кримського вина.

— Не прогнівись, більше нічого немає, — сказала вона, сідаючи і наливаючи вина мені і собі. - І горілки нема. Ну, дай боже, цокнемося хоч вином.

— А чого саме дай боже?

— Знайти мені скоріше такого жениха, що пішов би до нас "у двір". Адже мені вже двадцять перший рік, а вийти заміж кудись набік я ніяк не можу: з ким же залишиться тато?

— Ну, дай боже!

І ми цокнулись і, повільно випивши весь бокал, вона знову з дивною усмішкою стала дивитись на мене, на те, як я працюю виделкою, стала ніби про себе говорити:

— Так, ти нічого собі, схожий на грузина і досить гарний, раніше ти був дуже вже худий і зелений на обличчі. Взагалі дуже змінився, став легкий, приємний. Тільки от очі бігають.

— Це тому, що ти бентежиш мене своїми принадами. Адже ти теж не зовсім така була перше...

І я весело оглянув її. Вона сиділа з іншого боку столу, вилізши вся на стілець, підклавши під себе ногу і поклавши повне коліно на коліно, трохи боком до мене, під лампою виблискувала рівна засмага її руки, сяяли синьо-лілові усміхнені очі і червонувато відливало каштаном густе і м'яке волосся, заплетене на ніч у велику косу; комір розхристаного халатика відкривав круглу засмаглу шию і початок повніючих грудей, на яких також лежав трикутник засмаги; на лівій щоці у неї була родимка з красивим завитком чорного волосся.

— Ну, а що тато?

Вона, продовжуючи дивитися все з тою ж посмішкою, вийняла з кишені маленький срібний портсигар і срібну коробочку з сірниками і закурила з деякою навіть зайвою правністю, поправляючи під собою стегно.

— Тато, слава богу, молодець. Як і раніше прямий, твердий, постукує милицею, збиває сивий чуб, таємно підмальовує чимось бурим вуса і баки, молодецьки поглядає на Христю... Тільки ще більше, ніж раніше, і ще настійливіше трясє, хитає головою. Схоже, що ніколи ні з чим не погоджується, — сказала вона і засміялася. - Хочеш

цигарку?

Я запалив, хоч ще не кури́в тоді, вона знову налила мені і собі і подивилась в темряву за відкритим вікном:

— Так, поки що все слава богу. І прекрасне літо, — ніч яка, глянь! Тільки солов'ї вже замовкли. І я справді дуже тобі рада. Послала за тобою ще о шостій, боялась, щоб не опізнився до поїзду Єфрем, що вже вижив із ума. Чекала тебе нетерплячіше за всіх. А потім навіть задоволена була, що всі розійшлися і що ти запізнюєшся, що ми, якщо ти прийдеш, посидимо наодинці. Я чомусь так і думала, що ти дуже змінився, з такими, як ти, завжди так буває. І знаєш, це таке задоволення – сидіти одній у всьому домі літньої ночі, коли чекаєш кого-небудь з поїзду, і нарешті почути, що їдуть, побрязкують дзвіночками, підкочують до ганку...

Я міцно взяв через стіл її руку і потримав у своїй, вже відчуваючи потяг до всього її тіла. Вона з веселим спокоєм пускала з губ кілечка диму. Я облишив руку і ніби жартуючи сказав:

— От ти кажеш Наталі... Ніяка Наталі з тобою не зрівняється... До речі, хто вона, звідки?

— Наша воронізька, з прекрасної сім'ї, колись дуже багатой, зараз же просто бідної. В домі говорять англійською і французькою, а їсти нічого... Дуже зворушлива дівчинка, струнка і тендітна. Розумниця, тільки дуже скритна, не відразу добереш, розумна чи дурна... Ці Станкевичі недалеко сусіди твого наймилішого кузена Олексія Мещерського, і Наталі говорить, що він щось частенько став заїжджати до них і скаржитись на своє холостяцьке життя. Та він їй не подобається. А потім – багатий, подумують, що вийшла через гроші, пожертвувала собою задля батьків.

— Так, — сказав я. – Та вернімося до справи. Наталі, Наталі, а як же наш із тобою роман?

— Наталі нашому роману все-таки не завадить, — відповіла вона. – Ти будеш божеволіти від кохання до неї, а цілуватися будеш зі мною. Будеш плакати у мене на грудях від її жорстокості, а я буду тебе втішати.

— Але ж ти знаєш, що я давним-давно закоханий в тебе.

— Так, але ж це була звичайна закоханість у кузину і до того ж занадто підколодна, ти був тоді тільки смішним і нудним. Та бог з тобою, прощаю тобі твою колишню дурість і готова почати наш роман завтра ж, незважаючи на Наталі. А поки що ідемо спати, мені завтра рано вставати по господарству.

І вона встала, зіпнувши халатик, взяла у вітальні недогарок свічки і повела мене у мою кімнату. І на порозі цієї кімнати, радіючи і дивуючись тому, чому я в душі дивувався і радів усю вечерю, — такій щасливій удачі своїх любовних надій, яка раптом випала мені у Черкасових, — я довго і жадібно цілував і притискав її до одвірка, а вона похмуро закривала очі, все нижче опускаючи свічку, з якої капав віск. Ідучи від мене з розчервонілим обличчям, вона пригрозила мені пальцем і тихо сказала:

— Тільки дивись тепер: завтра, при всіх, не смій пожирати мене "пристрасними поглядами"! Не дай бог, якщо тато щось помітить. Він мене боїться жахливо, а я його

ще більше. Та й не хочу, щоб Наталі помітила що-небудь. Я ж дуже соромлива, не суди, будь ласка, по тому, як я веду себе з тобою. А не виконаєш мого наказу, відразу спротивієш мені...

Я роздягнувся і впав на постіль з запамороченням, але заснув солодко і миттєво, розбитий щастям і втомою, зовсім не підозрюючи, яке велике нещастя чекає на мене попереду, що жарти Соні виявляться не жартами.

Опісля я не раз згадував, як якусь зловісну приквiтку, що, коли я ввійшов у свою кімнату і чиркнув сірником, щоб запалити свічку, на мене м'яко шугонула велика летюча миша. Вона так близько пролетіла повз моє обличчя, що я навіть при світлі сірника ясно побачив її мерзенну темну оксамитовість і вухасту, кирпату, схожу на смерть, хижу мордочку, потім гідко тріпочучи, виламуючись, пірнула в чорноту відкритого вікна. Але тоді я зразу ж забув про неї.

II

Вперше я побачив Наталі другого дня вранці лиш мигцем: вона раптом заскочила із вітальні у їдальню, глянула, — була ще не зачесана і в одній легкій сорочечці з чогось оранжевого, — і, зблиснувши цим оранжевим, золотистим волоссям і чорними очима, зникла. Я був тої хвилини один у їдальні, тільки-но закінчив пити каву, — улан випив раніше і пішов, — і, вставши з-за столу випадково озирнувся...

Я прокинувся того ранку досить рано, ще в повній тиші всього будинку. В ньому було стільки кімнат, що я інколи плутався в них. Я прокинувся у якійсь дальній кімнаті, вікнами у тінисту частину саду, добре виспавшись, із задоволенням вмився, одягнувся у все чисте, — особливо приємно було одягнути нову косоворотку з червоного шовку, — красивіше зачесав своє чорне мокре волосся, підстрижене вчора у Вороніжу, вийшов у коридор, повернув у інший і опинився перед дверима в кабінет і одночасно спальню улана. Знаючи, що він встає влітку біля п'ятої, постукав. Ніхто не відповів, і я відчинив двері, зазирнув і з задоволенням переконався у незмінності цієї старої просторої кімнати з трійним італійським вікном із столітнім срібlistим осоком за ним; ліворуч вся стіна в дубових книжкових шафах, між ними в одному місці височить годинник червоного дерева з мідним диском непорушного маятника, в іншому стоїть ціла купа люльок з бісерними чубуками, а над ними висить барометр, в третьому всунуте бюро дідівських часів з порижілим зеленим сукном відкинutoї дошки горіхового дерева, а на сукні кліщі, молотки, гвіздки, мідна зорова труба; на стіні біля дверей, над стопудовим дерев'яним диваном, ціла галерея вицвілих портретів у овальних рамках; під вікном письмовий стіл і глибоке крісло — те і інше теж величезних розмірів; праворуч, над широченним дубовим ліжком, картина на всю стіну: почорнілий лаковий фон, на ньому ледве видно клубки схожих на дим хмар і зеленувато-голубих поетичних дерев, а на передньому плані виблискує, мов скам'янілим білком яйця, гола дебела красуня, мало не натурального розміру, що стоїть впівоберта до глядача гордим обличчям і усіма опуклостями повної спини, крутого заду і тилу могутніх ніг, спокусливо прикриваючи видовженими розчепіреними пальцями однієї руки сосок грудей, а другою низ живота в опасистих складках. Оглянувши все це, я почув позад себе сильний голос улана, що з

костуром підходив до мене з вітальні:

— Ні, брате, мене о цій порі в спальні не знайдеш. Це лиш ви валяєтесь в ліжку до трьох дубів.

Я поцілував його широку суху руку і спитав:

— Яких дубів, дядю?

— Так мужики говорять, — відповів він, мотаючи сивим чубом і оглядаючи мене жовтими очима, ще зіркими і розумними. — Сонце на три дуба піднялось, а ти все ще мордою у подушці, кажуть мужики. Ну, ходімо пити каву...

"Чудовий старик, чудовий дім", думав я, входячи за ним в їдальню, у відкриті вікна якої дивилась зелень ранкового саду і все літнє благополуччя сільської садиби. Прислужувала стара нянька, маленька і горбата, улан пив із товстого стакану в срібному підстаканнику міцний чай з вершками, притримуючи в стакані широким пальцем тонке і довге, вите стебло круглої золотої старовинної ложечки, я їв скибка за скибкою чорний хліб з маслом і все підливав собі із гарячого срібного кофейника; улан, цікавлячись тільки собою, ні про що не спитав мене, розказував про сусідів поміщиків, всіляко лаючи і висміюючи їх, я прикидався, що слухаю, дивився на його вуса, баки, на довге волосся на кінці носа, а сам так чекав Наталі і Соню, що не сиділось на місці: що це за Наталі і як ми зустрінемося з Сонею після вчорашнього? Відчував до неї вдячність і захват, розбещено думав про спальні її і Наталі, про все те, що робиться в ранковому безпорядку жіночої спальні... Може, Соня все-таки сказала Наталі щонебудь про нашу любов, що розпочалася вчора? Якщо так, то я відчуваю щось подібне до любові і до Наталі, і не тому, що вона нібито красуня, а тому, що вона вже стала нашою з Сонею таємною співучасницею, — чому ж не можна любити двох? Ось зараз вони ввійдуть у всій своїй ранковій свіжості, побачать мене, мою грузинську красу і червону косоворотку, заговорять, засміються, сядуть за стіл, красиво наливаючи із цього гарячого кофейника, — молодий ранковий апетит, молоде ранкове збудження, блиск очей, що виспались, легкий наліт пудри на ще більше помолоділих після сну щоках і цей сміх за кожним словом, не зовсім натуральний і тим більше чарівний... А перед сніданком вони підуть садом до річки, будуть роздягатися в купальні, освітлені по голому тілу зверху синявою неба, а знизу відблиском прозорої води... Я завжди мав жваву уяву, і подумки я бачив, як Соня і Наталі почнуть, тримаючись за перила драбини у купальні, незграбно сходити по її східцях, занурених у воду, мокрих, холодних і слизьких від гідкого зеленого бархату слизу, що наріс на них, як Соня, відкинувши назад свою густоволосу голову, рішуче впаде раптом на воду піднятими грудьми — і, вся дивно видна у воді голубувато-крейдянним тілом, косо розведе в різні боки кути рук і ніг, зовсім як жабка...

— Ну, до обіду, ти ж пам'ятаєш: обід о дванадцятій, — заперечливо хитаючи головою, сказав улан і встав зі своїм поголеним підборіддям, у бурих вусах, з'єднаних з такими ж баками, високий, по-старечому твердий, в просторому костюмі з чесучі і тупоносих черевиках, з костуром у широкій руці, укритій гречкою, поплескав мене у плече і швидким кроком пішов. І ось тут, коли я теж встав, щоб вийти крізь сусідню

кімнату на балкон, вона і вскочила, промайнула і зникла, відразу вразивши мене радісним захопленням. Я вийшов на балкон зачудований: справді красуня! – і довго стояв там, немов би збираючись із думками. Я так чекав їх у їдальню, та коли нарешті почув їх у їдальні з балкону, раптом збіг у сад, — охопив якийсь страх чи то перед обома, з одною з яких я вже мав чарівну таємницю, чи то більш за все перед Наталі, перед тою миттю, коли вона півгодини тому засліпила мене своєю появою. Я поблукав по саду, що лежав, як і вся садиба, в річковій низовині, нарешті переборов себе, ввійшов з удаваною простотою і зустрів веселу сміливість Соні і милий жарт Наталі, яка з посмішкою скинула на мене з-під чорних вій сяючу чорноту своїх очей, особливо вражаючу при кольорі її волосся:

— Ми вже бачились!

Потім ми стояли на балконі, обіпершись на кам'яну балюстраду, з літнім задоволенням відчуваючи, як гаряче пече нам відкриті голови, і Наталі стояла біля мене, а Соня, обнявши її і ніби не уважно дивлячись кудись, з усмішкою наспівувала: "Средь шумного бала, случайно..." Потім випросталась:

— Ну, купатися! В першу чергу ми, потім підеш ти...

Наталі побігла за простирадлами, а вона затрималась і прошепотіла мені:

— Мусиш віднині удавати, що закохався в Наталі. І бережись, якщо виявиться, що тобі удавати не треба.

І я ледь не відповів з веселою зухвалістю, що так, вже не потрібно, а вона, глянувши скоса на двері, тихо додала:

— Прийду до тебе після обіду...

Коли вони повернулись, пішов у купальню я – спершу довгою березовою алеєю, потім поміж різних старих дерев прибережжя, де тепло пахло річковою водою і горлали на верхівках дерев граки, ішов і знову думав з двома зовсім протилежними почуттями про Наталі і про Соню, про те, що я буду купатися в тій же воді, в якій тільки-но купались вони...

По обіді серед всього того щасливого, безцільного, привільного і спокійного, що дивилось із саду у відчинені вікна, — небо, зелень, сонце, — після довгого обіду з холодником, смаженими курчатами і малиною з вершками, за яким я таємно завмирав від присутності Наталі і від чекання того часу, коли затихне весь дім і Соня (що вийшла до обіду з темно-червоною трояндою у волоссі) потайки наблизиться до мене, щоб продовжити вчорашнє вже не наспіх і не як-небудь, я негайно пішов у свою кімнату і прикрив наскрізні віконниці, став чекати її, лежачи на турецькому дивані, слухаючи гарячу тишу садиби і вже млосний післяполуденний спів пташок в саду, із якого линуло крізь віконниці солодке від квітів і трав повітря, і безпорадно думав: як же мені тепер жити в цій роздвоєності – у таємних побаченнях з Сонею і поруч з Наталі, одна думка про яку вже охоплює мене таким чистим любовним захопленням, пристрасною мрією дивитись тільки на неї з тим радісним обожнюванням, з яким я допіру дивився на її тонкий нахилений стан, на гострі дівочі лікті, якими вона опиралась на нагріте сонцем старе каміння балюстради? Соня, обіпершись поруч з нею і обнявши її за плече,

була в своєму батистовому пеньюарі з оборками схожа на молоду жінку, що тільки-но вийшла заміж, а вона, в полотняній спідничці і вишитій малоросійській сорочці, під якими вгадувалась уся юна довершеність її будови, здавалася мало не підлітком. У тому й була найвища радість, що я не смів навіть помислити про можливість поцілувати її з тими ж почуттями, з якими цілував учора Соню! В легкому і широкому рукаві сорочки, вишитої на плечах червоним і синім, була видна її тонка рука, до сухо-золотистої шкіри якої прилягали рудуваті волоски, — я дивився і думав: що відчув би я, якщо посмів би торкнутися їх губами! І, відчувши мій погляд, вона підняла на мене блискучу чорноту очей і всю свою яскраву голівку, обвиту вінком досить товстої коси. Я відійшов і поспіхом опустил очі, побачивши її ноги крізь поділ спіднички, що просвічувався на сонці, і тонкі, міцні, породисті щиколотки в сірій прозорій панчосі...

Соня, з трояндою у волоссі, швидко відчинила і зачинила двері, тихо вигукнула: "Як, ти спав!" Я скочив – що ти, що ти, чи міг я спати! – і схопив її руки. "Замкни двері на ключ..." Я кинувся до дверей, вона сіла на диван, закриваючи очі, — "ну, іди до мене" — і ми відразу втратили будь-який сором і розум. Ми не промовили майже ні слова за ці хвилини, і вона, у всій чарівності свого гарячого тіла, дозволяла цілувати себе вже всюди – тільки цілувати – і все похмуріше закривала очі, все більше розпалювалася обличчям. І знову, виходячи і поправляючи волосся, пошепки пригрозила:

— А що до Наталі, то повторюю: бережись перейти за удаваність. Характер у мене зовсім не такий милий, як можна подумати!

Троянда валялася на підлозі. Я заховав її у стіл, і до вечора її темно-червоний оксамит став в'ялим і ліловим.

III

Життя моє зовні пішло буденно, але в душі я не знав ні хвилини спокою, все більше і більше звикаючи до Соні, до солодкої звички виснажливо-пристрасних побачень з нею ночами, — вона тепер приходила до мене тільки пізнього вечора, коли весь дім засинав, — і все болісніше і захопленіше слідкуючи таємно за Наталі, за кожним її рухом. Все йшло у звичному літньому порядку: зустрічі вранці, купання перед обідом і обід, потім відпочинок у своїх кімнатах, потім сад, — вони що-небудь вишивали, сидячи у березовій алеї і примушуючи мене читати вголос Гончарова, або варили варення на тінистій галяві під дубами, недалеко від будинку, праворуч від балкону; о п'ятій годині чай на іншій тінистій галяві, ліворуч, ввечері прогулянки або крикет на широкому дворі перед будинком, — я з Наталі проти Соні або Соня з Наталі проти мене, — в сутінках вечеря у їдальні... Після вечері улан ішов спати, а ми ще довго сиділи в темряві на балконі, ми з Сонею жартуючи і палячи цигарки, а Наталі мовчки. Нарешті Соня казала: "Ну, спати!" — і попрощавшись з ними, я йшов до себе, з холодіючими руками чекав тої заповітної години, коли весь дім стане темним і таким тихим, що чути, як безперервною цокотливою ниткою біжить кишеньковий годинник біля мого узголів'я під свічкою, що нагоріла, і все дивувався, жахався: за що так покарав мене бог, за що дав зразу дві любові, такі різні і такі пристрасні, таку болісну красу обожнювання Наталі і таку тілесну насолоду Сонею. Я відчував, що ми от-от з нею не витримаємо

нашої неповної близькості і що я зовсім зійду тоді з розуму від чекання наших нічних зустрічей і від відчуття їх потім увесь день, і усе це поруч з Наталі! Соня вже ревнувала, грізно спалахувала інколи, а разом з тим наодинці казала мені:

— Боюся, що ми з тобою за столом при Наталі недостатньо природні. Тато, мені здається, починає щось помічати, Наталі теж, а нянька, звичайно, вже впевнена у нашому романі і, либонь, нашіптує татові. Сиди побільше в саду з Наталі удвох, читай їй цей нестерпний "Обрив", відводь її іноді гуляти вечорами... Це жахливо, я ж помічаю, як ідіотськи виричаєшся ти на неї, часом відчуваю до тебе ненависть, готова, як яка-небудь Одарка, вчепитися при всіх тобі у волосся, та що ж мені робити?

Жахливіше за все було те, що, як мені здавалось, почала чи то страждати, чи то обурюватися, відчувати, що є щось між мною і Сонею таємне, Наталі. Вона, і без того мовчазна, ставала ще мовчазнішою, грала в крокет чи вишивала занадто уважно. Ми нібито звикли один до одного, зблизились, та от я якось пожартував, сидячи з нею вдвох у вітальні, де вона перегортала ноти, напівлежачи на дивані:

— А я чув, Наталі, що, можливо, ми з вами породичаємося.

Вона різко поглянула на мене:

— Як це?

— Мій кузен, Олексій Миколайович Мещерський...

Вона не дала мені доказати:

— Ах, ось воно що! Ваш кузен, цей, пробачте, вгодований, весь зарослий чорним блискучим волоссям, гаркавий велетень з червоним соковитим ротом... І хто вам дав право на подібні розмови зі мною?

Я злякався:

— Наталі, Наталі, за що ви так суворі до мене! Навіть пожартувати не можна! Ну, вибачте мені, — сказав я, беручи її руку.

Вона не відняла руки і сказала:

— Я досі не розумію... не знаю вас... Але досить про це...

Щоб не бачити її нестерпно привабливих тенісних білих черевичків, навскіс підібраних на дивані, я встав і вийшов на балкон. Заходила з-поза саду хмара, тьмяніло повітря, все ширше і ближче ішов садом м'який літній шум, солодко дмухнуло польовим дощовим вітром, і мене раптом так солодко, молоді і вільно охопило якесь безпричинне, на все згідне щастя, що я крикнув:

— Наталі, на хвилинку!

Вона підійшла до порогу:

— Що?

— Вдихніть - який вітер? Якою радістю могло б усе бути!

Вона помовчала:

— Так.

— Наталі, які неласкаві ви зі мною! Ви щось маєте проти мене?

Вона гордо знизала плечима:

— Що і чому я можу мати проти вас?

Ввечері, лежачи в темряві у плетених кріслах на балконі, ми всі троє мовчали, — зірки лиш де-не-де проглядали у темних хмарах, слабко тягнуло від річки млявим вітром, там дрімотно сюрчали жаби.

— На дощ, спати хочеться, — сказала Соня, позіхаючи. — Нянька сказала, народився молодий місяць і тепер з тиждень буде "обмиватися". — І, помовчавши, додала: — Наталі, що ви думаєте про першу любов?

Наталі озвалася з темряви:

— Я в одному переконана: у жахливій різниці першої любові юнака і дівчини.

Соня подумала:

— Ну, і дівчата бувають різні...

І рішуче встала:

— Ні, спати, спати!

— А я ще подрімаю тут, мені ніч подобається, — сказала Наталі.

Я прошепотів, слухаючи кроки Соні, що віддалялися:

— Щось недобре говорили ми нині з вами!

Вона відповіла:

— Так, так, ми недобре говорили...

Наступного дня ми зустрілись нібито спокійно. Вночі йшов тихий дощ, але вранці погода розгулялася, після обіду стало сухо і жарко. Перед чаєм, біля п'ятої, коли Соня робила якісь господарські розрахунки в кабінеті улана, ми сиділи в березовій алеї і намагались продовжити читати вголос "Обрив". Вона, нахилившись, щось шила, рухаючи правою рукою, я читав і час від часу з солодким сумом поглядав на її ліву руку, видну у рукаві, на рудуваті волоски, що прилягали до неї вище кисті, і на такі ж там, де шия ззаду переходила у плече, і читав усе жвавіше, не розуміючи ні слова. Нарешті сказав:

— Ну тепер почитайте ви...

Вона розігнулась, під тонкою блузкою означилися цятки її грудей, відклала шиття і, знову нахилившись, низько опустивши свою дивну і чудесну голову і показуючи мені потилицю і початок плеча, поклала книгу на коліна, стала читати швидким і нерівним голосом. Я дивився на її руки, на коліна під книгою, знемагаючи від палкої любові до них і звуку її голосу. В різних місцях надвечірнього саду скрикували на льоту іволги, навпроти нас високо висів, притиснувшись до стовбуру сосни, що самотньо росла в алеї серед беріз, червонувато-сірий дятел...

— Наталі, який дивний колір волосся у вас! А коса трохи темніша, кольору дозрілої кукурудзи...

Вона продовжувала читати.

— Наталі, дятел, погляньте!

Вона глянула вгору:

— Так, так, я його вже бачила, і нині бачила, і вчора бачила... Не заважайте читати.

Я помовчав, потім знову:

— Подивіться, як це схоже на засохлих сірих черв'ячків.

— Що, де?

Я показав їй на лавку поміж нами, на засохлий вапняний пташиний послід:

— Правда?

І взяв і стиснув її руку, бурмочучи і сміючись від щастя:

— Наталі, Наталі!

Вона тихо і довго дивилась на мене, потім вимовила:

— Але ж ви любите Соню!

Я почервонів, як спійманий шахрай, але з такою гарячою поспішністю відрікся від Соні, що вона навіть злегка розтулила губи:

— Це неправда?

— Неправда, неправда! Я її дуже люблю, але як сестру, адже ми знаємо один одного з дитинства!

IV

Наступного дня вона не вийшла ні вранці, ні до обіду - "Соня, що з Наталі?" — спитав улан, і соня відповіла, недобре засміявшись:

— Лежить весь ранок у сорочці, нечесана, по лицю видно, що ревіла, принесла їй кави - не допила... Що таке? "Голова болить". - Чи не закохалася, бува?

— Дуже просто, — сказав улан бадьоро, зі схвальним натяком глянувши на мене, та заперечуючи головою.

Вийшла Наталі тільки до вечірнього чаю, але ввійшла на балкон легко і жваво, усміхнувшись мені привітно і начебто ледь винувато, здивувавши мене цією жвавистю, посмішкою і якоюсь новою ошатністю: волосся зібране туго, спереду трохи завите, хвилясто укладене щипцями, сукня інша, із чогось зеленого, суцільна, дуже проста і дуже вдала, особливо у перехопленні на талії, черевички чорні, на високих підборах, — я подумки ахнув від нового захоплення. Я, сидячи на балконі, переглядав "Історичний вісник", декілька книг якого дав мені улан, коли вона раптом увійшла з цією жвавистю і дещо збентеженою привітністю.

— Добрий вечір. Ходімо чай пити. Сьогодні за самоваром я. Соня нездужає.

— Як? То ви, то вона?

— У мене просто вранці боліла голова. Соромно сказати, лиш зараз привела себе в порядок...

— Як вам личить це зелене при ваших очах і волоссі! - сказав я. І раптом спитав, червоніючи: — Ви вчора мені повірили?

Вона теж почервоніла - тонко і яскраво - і відвернулася:

— Не відразу, не зовсім. Потім раптом подумала, що не маю підстав не вірити вам... і що, по суті, яке мені діло до ваших із Сонею почуттів? Але ходімо...

До вечері вийшла Соня і знайшла хвилину сказати мені:

— Я занедужала. У мене це відбувається завжди дуже тяжко, днів п'ять лежу. Сьогодні ще змогла вийти, а завтра вже ні. Поводься розумно без мене. Я тебе страшно люблю і жахливо ревную.

— Невже навіть не заглянеш нині до мене?

— Ти дурний...

Це було і щастя і нещастя: п'ять днів повної свободи з Наталі і п'ять днів не бачити ночами у себе Соні!

З тиждень правила домом, усім розпоряджалась, ходила в білому фартуху через двір у кухарську Наталі – я ніколи ще не бачив її такою діловитою, видно було, що роль замісниці Соні і турботливої господині їй дуже подобається і що вона ніби відпочиває від таємної уваги до того, як ми з Сонею говоримо, переглядаємося. Всі ці дні, переживши за обідом спершу тривогу, чи все добре, а потім задоволення, що все добре і старий кухар і Христя, покоївка, приносили і подавали вчасно, не дратуючи улана, вона після обіду ішла до Соні, куди мене не пускали, і лишалась у неї до вечірнього чаю, а після вечері – весь вечір. Бувати зі мною вдвох вона, вочевидь, уникала, і я, спантеличений, нудьгував і страждав наодинці. Чому стала ласкава, а уникає? Боїться Соні чи себе, свого почуття до мене? І пристрасно хотілось вірити, що себе, і я упивався мрією, що все міцніла: не на вік же я пов'язаний із Сонею, не вік же мені – та й Наталі – гостювати тут, через тиждень-другий я все одно повинен буду поїхати – і тоді кінець моїм мукам... знайду привід поїхати познайомитися зі Станкевичами, як тільки Наталі повернеться додому... Поїхати від Соні, та ще з обманом, з цією таємною мрією про Наталі, з надією на її любов і руку, буде, звичайно, дуже боляче, — хіба тільки з одною пристрастю цілую я Соню, хіба я не люблю її? – та що поробиш, цього, рано чи пізно, все одно не уникнеш... І безперестанку думаючи так, у безперервному душевному хвилюванні, у чеканні чогось я намагався вести себе при зустрічах з Наталі якомога стриманіше, миліше – і терпіти, терпіти до слушного часу. Я страждав, нудьгував, — як навмисне днів зо три ішов дощ, мірно біг, стукав тисячами лапок по даху, в домі було похмуро, на стелі і на лампі в їдальні спали мухи, — але кріпився, годинами сидів у кабінеті улана, слухаючи усякі його розповіді...

Соня почала виходити спершу в халатику, на годину, на дві, з поблажливою усмішкою до своєї слабкості, лягала на балконі в полотняне крісло і, на мій жах, говорила зі мною капризно і не в міру ніжно, не соромлячись присутності Наталі:

— Посидь коло мене, Вітю, мені боляче, мені сумно, розкажи щось смішне... Місяць і справді обмивався, та вже, здається, обмився; розпогодилось і як солодко пахне квітами...

Я, дратуючись таємно, відповідав:

— Якщо квіти сильно пахнуть, буде знову обмиватися.

Вона била мене по руці:

— Не смій суперечити хворій!

Нарешті стала виходити і до обіду і до вечірнього чаю, тільки ще бліда і наказуючи подавати собі крісло. Але до вечері і на балкон після неї ще не виходила. І якось Наталі сказала мені після вечірнього чаю, коли вона пішла до себе і Христя понесла зі столу самовар в кухарську:

— Соня сердиться, що я все сиджу коло неї, що ви все один та один. Вона ще не

зовсім видужала, а ви без неї нудьгуєте.

— Я нудьгую тільки без вас, — відповів я. — Коли вас нема...

Вона змінилась на обличчі, але справилась, із зусиллям посміхнулась:

— Але ж ми домовились не сваритись більше... Послухайте краще ось що: ви засиділись вдома, підіть погуляйте до вечері, а потім я посиджу з вами в саду, прогнози про місяць, слава богу, не збулись, ніч буде прекрасна...

— Соні мене жаль, а вам? Ніскільки?

— Страшно жаль, — відповіла вона і ніяково засміялася, ставлячи на тацю чайний посуд. — Та, слава богу, Соня вже здорова, скоро не будете нудьгувати...

При словах "а ввечері я посиджу з вами" серце у мене стиснулось солодко і таємниче, але я зразу ж подумав: та ні! Це просто тільки ласкаве слово! Я пішов до себе і довго лежав, дивлячись на стелю. Нарешті встав, взяв у вітальні картуз і чийось палицю і несвідомо вийшов із садиби на широкий шлях, що пролягав між садибою і селом на степовому голому узгір'ї. Шлях вів у порожні вечірні поля. Всюди було горбисто, але просторо, далеко видно. Ліворуч від мене лежала річкова низовина, за нею злегка підіймались до горизонту теж порожні поля, там щойно сіло сонце, горів захід. Праворуч червонів навпроти нього ряд білих однакових хат села, що ніби вимерло, і я з сумом дивився то на захід, то на них. Коли повернув назад, назустріч війнуло то теплим, то майже гарячим вітром і вже світив у небі молодий місяць, блищала половина його, не обіцяючи нічого доброго: як прозоре павутиння, видна була і друга половина, а все разом нагадувало жолудь.

За вечерею - вечеряли цього разу теж у саду, в домі було жарко - я сказав улану:

— Дядю, що ви думаєте про погоду? Мені здається, завтра буде дощ.

— Чому, мій друже?

— Я тільки що ходив у поле, із сумом думав, що скоро залишу вас...

— Це чому?

Наталі теж скинула на мене очі:

— Ви збираєтесь їхати?

Я вдавано засміявся:

— Не можу ж я...

Улан особливо енергійно захитав головою, цього разу доречно:

— Дурниці, нісенітниці! Батько й мати відмінно можуть потерпіти розлуку з тобою. Раніше двох тижнів я тебе не відпущу. Та от і вона не відпустить.

— Я не маю ніяких прав на Віталія Петровича, — сказала Наталі.

Я жалібно вигукнув:

— Дядю, забороніть Наталі називати мене так!

Улан вдарив долонею по столу:

— Забороняю. І досить базікати про твій від'їзд. От відносно дощу ти маєш рацію, цілком можливо, що погода знову зіпсується.

— У полі було дуже вже чисто, ясно, — сказав я. — І місяць дуже чистий і схожий на жолудь, і віяло з півдня. І от, бачите, вже набігають хмари...

Улан озирнувся, подивився в сад, де то тьмяніло, то розгоралося місячне світло:

— Із тебе, Віталію, вийде другий Брюс...

О десятій годині вона вийшла на балкон, де я сидів, чекаючи її, зі смутком думаючи: все це дурниці, якщо у неї і є якісь почуття до мене, то зовсім несерйозні, мінливі, швидкоплинні... Молодий місяць грав все вище і яскравіше в купках димчато-білих хмар, що все більше накопичувалися, захаращуючи небо, і коли виходив з-за них своєю білою половиною, схожою на обличчя людини в профіль, яскраве і мертвенно-біде, все осявалося, заливалося фосфоричним світлом. Раптом я озирнувся, щось відчувши: Наталі стояла на порозі, заклавши руки за спину, мовчки дивлячись на мене. Я встав, вона байдуже спитала:

— Ви ще не спите?

— Та ви ж мені сказали...

— Пробачте, я дуже стомилась нині. Пройдімося по алеї, і я піду спати.

Я пішов за нею, вона призупинилась на східцях балкону, дивлячись на верхівки саду, з-за яких клубками підіймалися хмари, смикаючись і виблискуючи беззвучними блискавками. Потім ввійшла під довгий прозорий навіс березової алеї, в строкатість, у плями світла і тіні. Рівняючись з нею, я сказав, щоб сказати що-небудь:

— Як чарівно блищать вдалині берези. Немає нічого дивнішого і прекраснішого внутрішності лісу в місячну ніч і цього білого шовкового блиску березових стовбурів у його глибині...

Вона зупинилась навпроти мене, чорніючи в сутінках очима:

— Ви правда від'їжджаєте?

— Так, пора.

— Але чому так відразу і швидко? Я не криюсь: ви мене допіру вразили, сказавши, що їдете.

— Наталі, чи можна мені приїхати відрекомендуватися вашим, коли ви повернетесь додому?

Вона промовчала. Я взяв її руки, поцілував, весь завмираючи, праву.

— Наталі...

— Так, так, я вас люблю, — сказала вона, поспішно і невиразно, повернувши назад, до будинку. Я, мов сновида, пішов за нею.

— Від'їжджайте завтра ж, — сказала вона на ходу, не обертаючись. — Я повернусь додому через кілька днів.

V

Ввійшовши до себе, я, не запалюючи свічки, сів на диван і завмер, заціпенів у тому страшному і дивному, що так раптово і несподівано сталося в моєму житті. Я сидів, втративши будь-яку уяву про місце і час. Кімната і сад вже потонули в темряві від хмар, в саду, за відкритими вікнами, все шуміло, гойдалось, і мене все частіше і яскравіше осявало швидким і в ту ж секунду зникаючим зелено-голубим полум'ям. Швидкість і сила цього світла без гromу все збільшувались, потім кімната освітілася раптом до неправдоподібної видимості, на мене понесло свіжим вітром і таким шумом саду, ніби

його охопив жах: ось воно, загорається земля і небо! Я скочив, з труднощами зачинив одне за другим вікна, ловлячи їх рами, переборюючи вітер, що шарпав мене, і навшпиньках побіг по темних коридорах в їдальню: мені, здавалось би, було в той час не до розчинених вікон в їдальні і вітальні, де буря могла перебити скло, та я все-таки побіг і навіть з великою тривогою. Всі вікна у їдальні і вітальні виявились зачиненими – я побачив це при тому зелено-голубому спалаху, в кольорі, яскравості якого було справді щось неземне, що прозирало відразу всюди, ніби швидкі очі, і робило видимими до останньої деталі всі віконні рами, а потім відразу ж вкривало густим мороком і залишало на секунду в засліпленому зорі слід чогось жерстяного, червоного. Коли ж я швидко, ніби боячись, чи не сталося там чогось без мене, ввійшов у свою кімнату, з темряви почувся сердитий шепіт:

— Де ти був? Мені страшно, запали швидше вогонь...

Я чиркнув сірником і побачив Соню, що сиділа на дивані в одній нічній сорочці і в черевиках на босу ногу.

— Або ні, ні, не потрібно, — поспіхом сказала вона, — іди скоріше до мене, обніми мене, я боюся...

Я покірно сів і обняв її за холодні плечі. Вона зашепотіла:

— Ну, поцілуй же мене, поцілуй, візьми зовсім, я цілий тиждень не була з тобою!

І з силою відкинула мене і себе на подушки дивану.

Тої ж хвилини на порозі розчинених дверей майнула Наталі у своїй сорочечці, зі свічкою в руці. Вона відразу побачила нас, та все-таки несвідомо крикнула:

— Соня, де ти? Я страшно боюсь...

І відразу зникла. Соня кинулася вслід за нею.

VI

Через рік вона вийшла за Мещерського. Вінчали її у його Благодатному при порожній церкві – і ми й інші родичі і знайомі з його і з її боку не одержали запрошення на весілля. І звичних після весілля візитів молоді не робили, відразу поїхали в Крим.

В січні наступного року, в Тетянин день, був бал воронезьких студентів у Шляхетному зібранні у Воронежі. Я, вже московський студент, проводив святки дома, в селі, приїхав того вечора у Вороніж. Поїзд прийшов увесь білий, димлячись від хурделиці снігом; по дорозі зі станції і в місті, доки сани візника несли мене в Дворянський готель, ледве видно було крізь заметіль вогні ліхтарів. Та після села ця міська заметіль і міські вогні збуджували, обіцяючи близьке задоволення ввійти в теплий, навіть занадто теплий номер старого губернського готелю, спитати самовар і почати переодягатися, готуватися до довгої бальної ночі і студентської пиятики до світанку. За той час, що пройшов з тої страшної ночі у Черкасових, а потім з її заміжжя, я поступово оговтався, — принаймні звик до того стану душевнохворої людини, якою потайки був, і зовні жив як усі.

Коли я приїхав, бал тільки розпочався, але вже були заповнені людьми, що все прибували, парадні сходи і майданчик на них, а з головної зали, з її хор, все покривала,

заглушала полкова музика, гучно гриміла печально-святковими тактами вальсу. Ще свіжий з морозу, в новенькому мундирі і від цього не в міру вишукано, із зайвою ввічливістю пробираючись в натовпі по червоному килиму сходів, я піднявся на майданчик, увійшов у особливо густий і вже гарячий натовп, що тіснився перед дверима зали, і навіщо почав продиратися далі так наполегливо, що мене прийняли, напевне, за розпорядника, який має в залі невідкладну справу. І я нарешті продерся, зупинився на порозі, слухаючи, як розливався і розкочувався оркестр над самісінькою моєю головою, дивлячись на виблискування люстр і на десятки пар, що різноманітно миготіли під ними у вальсі, — і раптом подався назад: з цього натовпу, що кружляв, раптово виділилась для мене одна пара, яка швидкими і легкими глісадами летіла поміж всіх інших все ближче до мене. Я відхитнувся, дивлячись, який він, дещо сутулий у вальсуванні, великий, дебелий, весь чорний блискучим чорним волоссям і фраком і легкий тою легкістю, якою дивують в танцях деякі громіздкі люди, і яка висока вона в бальній високій зачісці, в бальній білій сукні і струнких золотих черевичках, що кружляла дещо відкинувшись, опустивши очі, поклавши на його плече руку в білій рукавичці до ліктя таким вигином, який робив руку схожою на шию лебедя. На мить її чорні вії здійнялися прямо на мене, чорнота очей зблиснула зовсім близько, але тут він, зі старанністю громіздкої людини, спритно ковзнувши на лакованих носках, круто повернув її, губи її привідкрились подихом на повороті, сріблясто майнув поділ сукні, і вони, віддаляючись, пішли глісадами назад. Я знову проштовхався в натовп на майданчику, вибрався з натовпу, постояв... У дверях зали навскіс проти мене, ще зовсім порожньої і прохолодної, були видні дві курсистки в малоросійському одязі, що стояли в марному чеканні за буфетом з шампанським, — гарненька блондинка і суха, темнолиця красуня козачка, мало не вдвічі вища за неї. Я ввійшов і, уклонившись, простягнув паперові сто карбованців. Вони, стукнувшись головами і засміявшись, витягнули під стійкою із відра з льодом важку пляшку і нерішуче переглянулися – відкоркованих пляшок ще не було. Я зайшов за стійку і за хвилину молодецьки бахнув корком. Потім весело запропонував їм по бокалу – *Gaudeamus igitur!* (Будемо ж веселитися!) – решту допив бокал за бокалом один. Вони дивились на мене спершу із здивуванням, потім з жалістю:

— Ой, та ви і так страшенно блідий!

Я допив і відразу поїхав. В готелі замовив у номер пляшку кавказького коньяку і став пити чайними чашками, з надією, що у мене розірветься серце...

І минуло ще півтора роки. І якось у кінці травня, коли я знову приїхав з Москви додому, посильний зі станції привіз її телеграму із Благодатного: "Сьогодні вранці Олексій Миколайович раптово вмер від удару". Батько перехрестився і сказав:

— Царство небесне. Який жах. Пробач мені, боже, ніколи не любив я його, та все-таки це жахливо. Адже йому ще й сорока не було. І її жахливо жаль – удова в такому віку, з дитиною на руках... Ніколи її не бачив, — він був таким милим, що навіть ні разу не привіз її до мене, — але, кажуть, чарівна. Як же тепер бути? Ні я, ні мама їхати при нашій старості за півтора ста верст, звичайно, не можемо, треба їхати тобі...

Відмовитись було неможливо, — через що б я міг відмовитись? Та я і не міг би відмовитися у тому безумі, в яке раптово знову кинула мене ця несподівана звістка. Я знав одне: я її побачу! Привід для зустрічі був страшний, але законний.

Ми послали телеграму у відповідь, і другого дня, травневої вечірньої зорі, коні з Благодатного за півгодини привезли мене зі станції в маєток. Під'їжджаючи до нього пагорбом вздовж заплавних луків, я ще здалеку побачив, що на західній стіні будинку, повернутій до ще світлого неба, всі вікна в залі закриті віконницями, і здригнувся від страшної думки: за ними лежав він і була вона! У дворі, який густо заріс молодого травою, побрязкували дзвониками біля каретного сараю чийсь дві трійки, але не було ні душі, крім кучерів на козлах, — і приїжджі і двірня вже стояли в домі на панахиді. Всюди була тиша сільської травневої зорі, весняна чистота, свіжість і новизна усього – польового і річкового повітря, цієї молодого густої трави у дворі, густого розквітлого саду, що насунувся на дім ззаду і з південного боку, а на низькому парадному ганку, біля розчинених навстіж дверей у сіни, було навстоячки притулене до стіни велике жовте газетове віко домовини. В тонкій прохолоді вечірнього повітря сильно пахло солодким квітом груш, що молочно білили своєю білою гушавиною в південно-східній частині саду на рівному і від цієї молочності матовому небосхилі, де горів один рожевий Юпітер. І молодість, краса всього цього, і думка про її красу і молодість, і про те, що вона любила мене колись, раптом так розірвали мені серце скорботою, щастям і потребою любові, що, вискочивши біля ганку з коляски, я відчув себе ніби перед проваллям – як вступити в цей дім, знову побачить її лицем до лиця після трьох років розлуки і вже вдовою, матір'ю! І все ж я ввійшов в сутінки і ладан цієї страшної зали, поцяткованої жовтими вогниками свічок, в чорноту тих, що стояли з цими вогниками перед гробом, який косо підіймався своїм узголів'ям в передній кут, осяяний зверху великою червоною лампадою перед золотими ризами ікон, а внизу срібним текучим блиском трьох високих церковних свічок, — ввійшов під вигуки і співи священників, що з кадінням і поклонами обходили гроб, і відразу опустив голову, щоб не бачити жовтої парчі на гробі і обличчя покійника, та більш за все боячись побачити її. Хтось подав мені запалену свічку, я взяв і став тримати її, відчуваючи, як вона, тремтячи, гріє і освітлює мені обличчя, вкрите блідістю, і з тупою покірністю слухаючи ці вигуки і бряжчання кадила, з-під лоба бачачи, як пливе до стелі дим, що пахнув урочисто і нудотно, і раптом, піднявши лице, все-таки побачив її, — попереду всіх, в жалобі, зі свічкою в руці, що осявала її щоку і золотистість волосся, — і вже, як від ікони, не міг відірвати від неї очей. Коли все замовкло, запахло погашеними свічками і всі обережно зарухались і пішли цілувати їй руку, я чекав, щоб підійти останнім. І, підійшовши, з жахом захоплення поглянув на чернечу стрункість її чорної сукні, що робила її особливо непорочною, на чисту, молодую красу обличчя, вій і очей, які, побачивши мене, опустилися, низько, низько уклонився, цілуючи її руку, сказав ледве чутним голосом усе, що повинен був сказати, відповідаючи пристойності як родич, і попросив дозволу відразу піти і ночувати в саду, в тій старовинній ротонді, в якій я ночував ще гімназистом, приїжджаючи в Благодатне, — там була спальня Мещерського на гарячі

літні ночі. Вона відповіла, не піднімаючи очей:

— Я зараз розпоряджусь, щоб вас провели туди і подали вам вечерю.

Вранці, після відспівування і похорону, я негайно поїхав. Прощаючись, ми знову обмінялись лиш декількома словами і знову не дивились один одному в очі.

VII

Я закінчив курс, втратив невдовзі після цього майже одночасно батька й матір, став жити в селі, хазяйнував, зійшовся з селянською сиротою Гашею, що виросла у нас в домі і служила в кімнатах моєї матері... Тепер вона, разом з Іваном Лукичем, нашим колишнім дворовим, сивим до зелені стариком з великими лопатками, служила мені. Вигляд вона мала ще напівдитячий – маленька, худенька, чорноволоса, з позбавленими виразу очима кольору сажі, загадково-мовчазна, немов би до всього байдужа і настільки вся темна тонкою шкірою, що батько колись говорив: "От, напевно, така була Агар". Мила вона мені була безкінечно, я любив носити її на руках, цілуючи; я думав: "От і все, що залишилось мені в житті!", і вона, здавалось, розуміла, що я думаю. Коли вона народила, — маленького, чорненького хлопчика, — і перестала служити, оселилась у моїй колишній дитячій кімнаті, я хотів повінчатися з нею. Вона відповіла:

— Ні, цього мені не потрібно, мені тільки соромно буде перед усіма, яка ж я пані? А вам нащо? Ви мене тоді ще скоріше розлюбите. Вам треба поїхати в Москву, а то ви зовсім занудьгуєте зі мною. А я тепер нудьгувати не буду, — сказала вона, дивлячись на дитину, яка на руках у неї смоктала груди. — Поїдьте, поживіть у своє задоволення, тільки одне пам'ятайте: якщо закохаетесь у когось як слід і женитись задумаєте, ні хвилини не зволікатиму, утоплюсь от разом з ним.

Я подивився на неї – їй не вірити було неможливо. І похилив голову: так, а мені ж усього двадцять шість років... Закохатися, одружитися – цього я і уявити собі не міг, але слова Гаші ще раз нагадали мені про моє закінчене життя.

Ранньої весни я поїхав за кордон і провів там місяця чотири. Повертаючись у кінці червня через Москву додому, думав так: проживу осінь в селі, а на зиму знову куди-небудь поїду. Дорогою з Москви в Тулу спокійно сумував: ось знову я вдома, а навіщо? Згадав Наталі – і подумав: так, та любов "до гроба", яку, насміхаючись, передрікала мені Соня, існує; тільки я вже звик до неї, як звикає хто-небудь з роками до того, що в нього відрізали, приміром, руку чи ногу... І, сидючи на вокзалі в Тулі в чеканні пересадки, раптом послав телеграму: "Їду з Москви повз вас, буду на вашій станції о дев'ятій вечора, дозвольте заїхати, дізнатись, як ви поживаєте".

Вона зустріла мене на ганку, — позад неї світила лампою покоївка, — і з напівпосмішкою простягнула мені обидві руки:

— Я дуже рада!

— Як це не дивно, ви ще трохи вирости, — сказав я, цілуючи і відчуваючи їх уже з мукою. І глянув на неї на всю при світлі лампи, яку підняла покоївка і навколо скла якої, в м'якому після дощу повітрі, кружляли дрібні рожеві метелики, чорні очі дивились тепер твердіше, впевненіше, вся вона була вже у повному розквіті молоді жіночої краси, струнка, скромно ошатна, в сукні із зеленої чесучі.

— Так, я все ще расту, — відповіла вона, журливо посміхаючись.

В залі як і раніше висіла в передньому куті велика червона лампада перед старими золотими іконами, тільки не запалена. Я поспішив відвести очі від цього кута і пройшов за нею в їдальню. Там на блискучій скатертині стояв чайник на спиртівці, виблискував тонкий чайний посуд. Покоївка принесла холодну телятину, пікулі, графинчик з горілкою, пляшку лафіту. Вона взялася за чайник:

— Я не вечеряю, вип'ю тільки чаю, але ви спершу поїжте... Ви з Москви? Чому? Що там робити влітку?

— Повертаюсь із Парижа.

— Он як! І довго там пробули? Ах, коли б я могла поїхати куди-небудь! Але ж моїй дівчинці всього четвертий рік... Ви, кажуть, старанно хазяйнуєте?

Я випив чарку горілки, не закусуючи, і попросив дозволу курити.

— Ах, прошу!

Я закурих і сказав:

— Наталі, не потрібно вам бути зі мною світськи люб'язною, не звертайте на мене особливої уваги, я заїхав тільки поглянути на вас і знову зникнути. І не відчувайте незручності – адже все, що було, биллям поросло і пройшло без вороття. Ви не можете не бачити, що я знову засліплений вами, але тепер вас ніяк не може турбувати моє захоплення – воно тепер безкорисне і спокійне...

Вона схилила голову і вії, — до дивної протилежності того й іншого ніколи не можна було звикнути, — і обличчя її стало повільно рожевіти.

— Це абсолютно точно, — сказав я, бліднучи, але зміцнілим голосом, сам себе переконуючи, що кажу правду. – Адже все на світі проходить. Що ж до моєї страшної провини перед вами, то я впевнений, що вона вже давним-давно стала для вас байдужою і значно більше зрозумілою, вартою вибачення, ніж раніше: вина моя була все-таки не зовсім вільна і навіть і в ту пору заслужувала милості через мою крайню молодість і через той дивний збіг обставин, у який я потрапив. І потім, я вже достатньо покараний за цю провину – всією своєю загибеллю.

— Загибеллю?

— А хіба не так? Ви й досі не розумієте, не знаєте мене, як сказали колись?

Вона помовчала.

— Я бачила вас на балу у Воронежі... Яка ще молода була я тоді і як дивовижно нещасна! – Хоча хіба буває нещасна любов? – сказала вона, піднімаючи обличчя і питаючи всім чорним розкриттям очей і вії. – Хіба найскорботніша в світі музика не дає щастя? – Та розкажіть мені про себе, невже ви назавжди оселились у глушині?

Я через силу спитав:

— Отже, ви тоді мене ще любили?

— Так.

Я замовк, відчуючи, що лице у мене тепер вже горить вогнем.

— Це правда, що я чула... що у вас є любов, дитина?

— Це не любов, — сказав я. – Страшна жалість, ніжність, але і тільки.

— Розкажіть мені все.

І я розказав усе - аж до того, що сказала мені Гаша, порадивши мені "поїхати, пожити у своє задоволення". І закінчив так:

— Тепер ви бачите, що я остаточно загинув...

— Годі вам! - сказала вона, думаючи щось своє. - У вас ще все життя попереду. Але шлюб для вас, звичайно, неможливий. Вона, звичайно, із таких, що і дитини не пошкодує, не те що себе.

— Не в шлюбі справа, — сказав я. - Бог мій! Мені, женитися!

Вона в задумі поглянула на мене:

— Так, так. І як дивно. Ваше провіщення збулося - ми породичалися. Ви відчуваєте, що ви мені двоюрідний брат тепер?

І поклала руку на руку мені:

— Та ви жахливо стомились з дороги, навіть не доторкнулись ні до чого. На вас лица немає, досить розмов на сьогодні, ідіть, постіль для вас в павільйоні готова...

Я покійно поцілував її руку, вона покликала покоївку, і та з лампою, хоч було доволі світло від місяця, що низько стояв за садом, провела мене спершу головною, потім бічною алеєю на просторі галяву, в ту старовинну ротонду з дерев'яними колонами. І я сів край відкритого вікна, в крісло біля постелі, став курити, думаючи: даремно я зробив цей дурний раптовий вчинок, даремно заїхав, понадіявся на свій спокій, на свої сили... Ніч була надзвичайно тиха, було вже пізно. Напевне, пройшов ще невеликий дощик - ще тепліше, м'якше стало повітря. І у чудовій відповідності з цим непорушним теплом і тишею протяжно і обережно співали вдалині, в різних місцях села, перші півні. Світлий круг місяця, що стояв навпроти ротонди, за садом, ніби завмер на одному місці, ніби дивився у чеканні, виблискував серед дальніх дерев і близьких розкидистих яблунь, змішуючи своє світло з їх тінями. Там, де світло проливалось, було яскраво, прозоро, у тіні ж строкато і таємниче... І вона, у чомусь довгому, темному, шовковисто-блискучому, підійшла до вікна, теж так таємниче, нечутно...

Потім місяць сяяв уже над садом і дивився прямо в ротонду, і ми почергово говорили - вона, лежачи на постелі, я, стоячи навколішках поруч і тримаючи її руку:

— Тої страшної ночі з блискавками я любив уже тільки тебе одну, ніякої іншої пристрасті, крім найпалкішої і чистої пристрасті до тебе, в мені вже не було.

— Так, з часом я все зрозуміла. І все ж таки, коли раптом згадувала ці блискавки, зразу ж після згадки про те, що за годину перед тим було у алеї...

— Ніде в світі немає подібної до тебе. Коли я в кімнаті дивився на цю зелену чесучу і на твої коліна під нею, я відчував, що готовий вмерти за один дотик до неї губами, тільки до неї.

— Ти ніколи, ніколи не забував мене всі ці роки?

— Забував тільки так, як забуваєш, що живеш, дихаєш. І ти правду сказала: немає нещасної любові. Ах, ця твоя оранжева сорочечка і вся ти, ще майже дівчинка, що промайнула того ранку, першого ранку моєї любові до тебе! Потім твоя рука в рукаві

малоросійської сорочки. Потім нахил голови, коли ти читала "Обрив" і я бурмотів: "Наталі, Наталі!"

— Так, так.

— А потім ти на балу - така висока і така страшна в своїй вже жіночій красі, — як я бажав померти тої ночі в захваті своєї любові і загибелі! Потім ти зі свічкою в руці, твій траур і твоя непорочність у ньому. Мені здавалось, що святою стала та свіча біля твого обличчя.

— І от ти знову зі мною і вже навіки. Але навіть бачитися ми будемо рідко - хіба можу я, твоя таємна дружина, стати твоєю відомою усім коханкою?

В грудні вона померла на Женевському озері в передчасних родах.

4. 04. 41